

MONIKA DIDIKIN

UWAGI O ODMIANIE ZAIMKÓW UKRAIŃSKICH W XVII WIEKU

(Na materiale „Leksykonu” Pamby Beryndy)

W 1627 roku został wydany w Kijowie „Лексіконъ славеноросскій...” opracowany przez Pambę Beryndę¹⁾. Słownik ten zawiera około 7000 haseł ułożonych w porządku alfabetycznym. Objasnienia do nich, jak wskazuje sam tytuł, powinny być w języku ukraińskim. Jednak autorowi Leksykonu nie zawsze udało się uniknąć wpływów obcych: bądź to cerkiewnych, bądź polskich. Przyczynił się do tego zapewne fakt, iż P. Berynda w objaśnieniach posługiwał się licznymi przykładami i cytacjami, zaczerpniętymi z różnych źródeł, nie zawsze je oznaczając²⁾. Z powyższych względów w części objaśniającej spotyka się często formy cerkiewne obok ukraińskich. Pomimo tych zastrzeżeń Leksykon zawiera bogaty materiał żywego języka ukraińskiego XVII wieku. Pozwala on na ustalenie systemu odmiany zaimków swego okresu.

Zawarte w Leksykonie formacje zaimków zostaną rozpatrzone w następującej kolejności. 1. zaimki osobowe, 2. zaimki nieosobowe. Grupa druga formalnie rozpada się na odmianę „twardotematową” i „miękkotematową”. Zaimki nie poddające się temu podziałowi zostaną rozpatrzone osobno.

¹ Pełny tytuł Leksykonu brzmi: Лексіконъ славеноросскій и именъ Тлъкованіе Пръвое Типемъ Изобразися в Кіювіи с Ве Чудотворныя Лавры Печерскія Кіевскія.... Лѣта Быя Міра зрле о(т) Р(о)жде(ст)ва же Хва дхкз.... Тщаніемъ, вѣдѣніемъ же и иждвеніемъ малейшаго въ Іеромонасехъ Памбы Берынды Протосиггела Трону Іерусалимского.

² Zagadnieniem tym zajmowali się J. Janów. Leksykografia wschodniosłowiańska do końca XVII w., Cz. II, 1 Leksykon P. Beryndy i jego stosunek do nauki zachodnioeuropejskiej, Cz. II, 2 Etymologie Maksyma Greka, Manuela Retora i innych autorów w słowniku P. Beryndy z 1627 r. (Sprawozdania PAU tom LII nr 4 i 6) oraz O. Горбач. Памво Беринда як етимолог. Monachium 1956.

1. Zaimki osobowe

З а и м с к я

Nom. я 1/6, азъ (poślowie)³; Gen. мене 158/11; Dat. мнѣ 341/5 + 8, минѣ 121/8 + 5, ми 43/17 + 14; Acc. мене 88/10 + 3, мя 43/17 + 4; Instr. мною 158/11 + 2; Loc. мнѣ 330/20.

W Nom. obok formy я raz tylko występuje forma азъ w poślowiu. P. Berynda użył jej wtedy, gdy wspomina o swoich poprzednikach-leksykografach i osobach, które go skłoniły do napisania tak pożytecznej pracy, jak Leksykon. W najstarszych zabytkach piśmiennictwa staroruskiego są zaświadczone równoległe formy я, язъ, азъ. Dokładne badanie tekstów staroruskich wykazało, że stosowanie tych form było uwarunkowane czynnikami stylistycznymi⁴). Азъ używano w stylu kancelaryjnym i urzędowym oraz w tekstach religijnych do XVII w. włącznie. Później азъ wychodzi z użycia, utrzymując się tylko w skostniałych zwrotach, np. modlitwach.

W odmianie tego zaimka występuje sypletywizm tematyczny: Nom. язъ азъ, я; Gen. мене (ma zachowaną staroruską postać z końcówką -e). W Dat. obok starej formy мнѣ jest nowsza минѣ spotykana nadto w intermediach Gawatowicza i szeregu innych zabytków XVII wieku⁵). Forma ta szerzy się równoległe z менѣ, która ostatecznie stała się panującą we współczesnym języku literackim. Pojawienie się głoski e w Dat. i Loc. tłumaczy się dążeniem do wyrównania paradygmatu, w którym pozostałe formy (z wyjątkiem Instr.) były rozszerzone przez e. Natomiast zapis минѣ powstał zapewne w wyniku przejścia nieakcentowanej samogłoski e > u, zjawisko często notowane w zabytkach piśmiennictwa staroukraińskiego XVII—XVIII w.⁶). W Accus. formy starsze

³ Liczby podane po każdym przykładzie oznaczają przed kreską — szpalte, po kresce — wiersz w szpalcie licząc od góry, po znaku + ilość identycznych zapisów tego rodzaju zanotowanych w zabytku. W nawiasach kwadratowych są podawane wyrazy hasłowe. Ze względów technicznych zostały zamienione litery: ѣ jako ě, ѓ, оу ж = u; ѡ = o; również litera e i ε są pisane tylko jako e. Tłumaczy się to również i tym, że w Leksykonie brak konsekwentnego rozróżniania tych znaków. Por. W. Witkowski. Grafika i pisownia Leksykonu Pamby Beryndy. Zeszyty Naukowe UJ, Prace językoznawcze z. 5 1963 r. str. 102—103.

⁴ М. А. Гадолина. История форм личных и возвратного местоимений в славянских языках. Москва 1963.

⁵ Podaje ją М. Я. Лесюв. Діалектні фонетичні елементи в галицьких віршованих драмах XVII — поч. — XVIII ст. Вісник Київського Державного Університету. 4. Вип. I. Київ 1961, і В. Шимановський. Очерки по истории русских наречий. Черты южнорусского наречия в XVI—XVII в. Варшава 1893.

⁶ Pierwsze pewne przykłady zmieszania e > z u spotyka się w języku staroukraińskim już w XIII—XIV w. W Leksykonie zjawisko to jest stosunkowo częste, podobnie jak w innych zabytkach z tego okresu. Por. М. Лесюв op. cit. str 51.

występują na równi z późniejszą *мене* identyczną z Gen. W Instr. i Loc. zachowana stara postać po zaniku *ѣ, ѥ* w pozycji słabej ⁷⁾.

Zaimек ты

Nom. *ты* 271/15; Gen. *тебе* 104/28 + 1; Dat. *тебѣ* 170/26 + 1, *ти* 271/14, *тобѣ* 91/9; Accus. *тебе* 18/18 + 1, *тя* 91/9 + 2, Loc. *тебѣ* 108/12. Formy Nom., Gen. nie nastroją uwag. W Dat. natomiast występuje równoległe postać z tematycznym *-o-* i *-e-* zgodnie ze stanem, jaki obserwujemy w zabytkach piśmiennictwa staroruskiego. Podobne wahania spotyka się w zaimku zwrotnym *себѣ, собѣ*. Zdaniem B. Lapunowa ⁸⁾, S. Obnorskiego ⁹⁾ i M. Gadolinej ¹⁰⁾ praruskie musiały być formy z tematycznym *o*, o czym świadczą najstarsze zabytki staroruskie, natomiast formy z *-e-* zostały przeniesione z języka cerkiewnosłowiańskiego. Zakres użycia tych form nie jest jednakowy w językach wschodniosłowiańskich. Formy z *e* w temacie stały się wyłącznymi we współczesnym rosyjskim języku literackim, natomiast w ukraińskim spotyka się je jedynie w gwarach południowo-zachodnich ¹¹⁾. Użycie postaci *тебѣ, себѣ* w Leksykonie można tłumaczyć albo wpływem języka cerkiewnego, albo też, co mniej prawdopodobne, jest to cecha gwarowa.

Zaimек zwrotnы

Gen. *себе* 328/22 + 3; Dat. *собѣ* 6/10 + 8, *себѣ* 470/26, Accus. *себе* 36/12 + 8, *ся* 477/10 + 3; Instr. *собою* 84/11 + 5; Loc. *собѣ* 20/11 + 11, *себѣ* 217/9.

Zaimек ten zachował starą odmianę. Uwagi dotyczące odmiany zaimka *ты* w Dat. Loc. odnoszą się również do odmiany zaimka zwrotnego.

Formy krótkie zaimków osobowych

Wymagają one szczegółowego omówienia. Występują w Dat. i Accus. Są to formacje odziedziczone z prasłowiańskiego. W zabytkach staroruskich były używane równoległe obok form pełnych. Jednak zakres ich użycia różnił się w obu tych przypadkach. O ile formy Accus. występowały prawdopodobnie samodzielnie, bez ograniczeń, to formy Dat. *ми*,

⁷ Proces zaniku *ѣ, ѥ* w pozycji słabej i przechodzenia *ѣ* w *о*, *ѥ* w *е* w pozycji mocnej sięga XI—XII w.

⁸ Б. А. Ляпунов. Памяти академика Шахматова. — ИОРСЯ, т. XXIX 1924.

⁹ С. П. Обнорский. Очерки по истории русского литературного языка старшего периода. Москва-Ленинград 1948. str. 100.

¹⁰ М. Гадолина. К истории некоторых личных местоимений в русском языке XIII—XIV в. Труды Института Языкознания АН СССР т. 5. Москва.

¹¹ І. Верхратський. Говір батюків. str. 49.

ти stanowiły enklityki. Spotyka się je w zabytkach staroukraińskich do XVIII wieku włącznie głównie w zaimku pierwszej osoby¹²), natomiast forma *ти* zanika wcześniej. Jeden przykład zanotowany w Leksykonie został użyty do tłumaczenia hasła [*употребленіе*: *се ти е (ст)*]; *употребленіе* może być również drugim hasłem wpisanym przez pomyłkę w tym samym wierszu. Natomiast forma *ми* musiała być żywą. Przemawia za tym fakt, iż P. Berynda posługiwał się nią częściej (14 razy) niż pełną (8 razy). Formy krótkie są znane do dnia dzisiejszego gwarom południowo-zachodnim¹³).

Inaczej przedstawia się sprawa form krótkich Accus., które większość uczonych przyjmuje za jedyne pierwotne formy Accus., podczas gdy formy pełne uważa się za późniejsze¹⁴).

W języku staroruskim formy krótkie Accus. musiały być toniczne i występowały równolegle obok pełnych¹⁵). Świadczy o tym szeroki zakres użycia form krótkich w konstrukcjach przyimkowych¹⁶). Stopniowo jednak formy krótkie na gruncie staroruskim tracą właściwość występowania w połączeniach z przyimkiem, stając się enklitykami¹⁷). W okresie późniejszym na gruncie wielkoruskim utrzymują się jedynie w zabytkach o charakterze religijnym lub archaizowanych tekstach do XVI—XVII w. włącznie¹⁸).

W zabytkach staroukraińskich zasięg użycia tych form wyglądał odmiennie. Formy *мя*, *тя* w wieku XV—XVII występują jeszcze często w połączeniu z przyimkiem. W Leksykonie forma *мя* występuje częściej (7 razy) niż *мене* (4), natomiast *тя* i *тебе* po 2 razy. Spotyka się je bez przyimka i rzadziej z przyimkiem (1 raz).

Zaimek zwrotny *ся* stał się częścią integralną form czasownikowych i w Leksykonie w zasadzie samodzielnie nie występuje z wyjątkiem

¹² Zob. С. П. Самойленко. Из истории восточнославянских местоимений. (Автореферат).

¹³ Ф. Т. Жилко. Нариси з діалектології української мови. Київ. 1955. str. 98.

¹⁴ Zob. Л. А. Булажовский. Исторический комментарий к русскому литературному языку. Москва. 1958. str. 116.

Tego samego zdania był N. Trubezkoy. Altkirchenslawische Grammatik. Wien. 1954. str. 151.

¹⁵ Tezę tę stara się udowodnić Л. Я. Маловицкий. Родительный-винительный и винительный падежи личных местоимений в памятниках русской письменности XI—XVI вв.

¹⁶ Л. Я. Маловицкий. op. cit.

¹⁷ Szczegółowo podaje to М. Гадолина. История форм личных и возвратного местоимений в славянских языках. Москва. 1963. str. 51—58.

¹⁸ П. С. Кузнецов. Очерки исторической морфологии русского языка. Москва. 1959. str. 130.

kilku wypadków będących albo cytataми: *пре(д) ся плачущій* 358/28, albo kalką z języka polskiego: *сами рез ся* 477/10.

Na podkreślenie zasługuje fakt, iż P. Berynda dał osobne hasła na formy krótkie: [*Ми*] *зри мнѣ* 118/8, [*Мя*]: *Мене* 126/12, [*Тя*]: *тебе* 217/9; [*Ся*]: *Себе* 253/28, co przemawiałoby za tym, że wymagały one objaśnienia.

Zachowanie form krótkich w gwarach południowozachodnich sąsiadujących z językiem polskim, w którym do dnia dzisiejszego formy te istnieją, przemawiałoby za wpływem polskim na te gwary.

Zaimек *мы*

Nom. *мы* 49/9; Gen. *насъ* 135/12; Dat. *намъ* 17/11 + 3; Accus. *насъ* 149/1; Instr. *нами* 309/5.

Zaimек *вы*

Nom. *вы* 477/10; Gen. *васъ* 19/9; Dat. *вамъ* 155/3; Accus. *васъ* 38/12, W odmianie zaimków *мы*, *вы* w porównaniu ze stanem staroruskim zaszły jedynie zmiany fonetyczne w postaci zaniku *-ъ* w wygłosie. Formy krótkie w Accus. zaniknęły, w ich miejsce zaczęto używać Gen. w funkcji Accus., podobnie jak w liczbie pojedynczej.

Zaimki osobowe *он, оно, она*

Genetycznie zaimki te nie należały do grupy osobowych. Jak wiadomo, jeszcze w okresie prasłowiańskim nastąpiło połączenie dwóch zaimków: wskazującego *он, она, оно* w Nom. z przypadkami zależnymi zaimka anaforycznego **жъ, *ја, *је*¹⁸). Zaimек *он* z właściwą sobie pierwotną odmianą w funkcji wskazującego, jest znany w językach wschodnio- i zachodnio-słowiańskich. Od osobowego różni się miejscem akcentu w Nom. *он, она, оно* — wskazujące, *он, она, оно* — osobowe.

Sing. masc. Nom. *онъ* 279/6 + 1; Gen. *его* 11/10 + 30 (*для него*) 61/22 + 2; Dat. *ему* 124/23 + 2; Accus. *его* 80/11 + 11, *него* 25/17 + 4, *Вънъ* 25/17; Instr. *ним* 79/4 + 3; Loc. *немъ* 324/27 + 2. Fem. Gen. *ей* 32/6 + 5, *юй* 62/1, *от ней* 308/17, *ея* 203/25; Accus. *ню* 306/1; Instr. *нею* 173/7 + 2; Loc. *в ней* 383/7 + 2, *в нюй* 324/15.

P1. Nom. *они* 408/16; Gen. *ихъ* 62/19 + 18, *о(т) нихъ* 283/15 + 2; Dat. *имъ* 407/22 + 1; Accus. *ихъ* 1/8 + 4; Instr. *ними* 324/25 + 1; Loc. *в ни(х)* 377/7. W odmianie tych zaimków w porównaniu ze stanem staroruskim zaszły zmiany fonetyczne jak zanik *-ъ* w Instr. i Loc. sing. masc. i neutr. oraz *-ъ* w Gen. Dat. i Loc. pl. Rodzaj żeński w Gen. ma nową postać *ей* w miejsce staroruskiej *еѣ*, gdzie samogłoska wygłosowa *-ѣ* jest konsekwentnie pisana przez *-й* podobnie jak w przymiotnikach. Formy *юй, нюй* powstały w wyniku przejścia *-е* wzdłużonego w *и*.

W zasadzie zaimki trzeciej osoby nie różniły się odmianą od pozostałych zaimków nieosobowych, do których pierwotnie należały, toteż uwagi dotyczące odmiany zaimków nieosobowych odnoszą się i do powyższych.

2. Zaimki nieosobowe

Ze względu na zakończenie dzielą się na dwie grupy deklinacyjne: twar-dotematową i miękko-dotematową.

W ciągu rozwoju historycznego uległy one daleko idącym zmianom fonetycznym, morfologicznym i innym. A więc np. w wyniku procesów fonetycznych nastąpiło przesunięcie z jednej grupy deklinacyjnej do drugiej. Nastąpił zanik form niezłożonych zaimków typu *тѣ, съ* spotykanych jeszcze w języku staroruskim. W Leksykonie występują one szczątkowo w Nom. *всякъ, таковъ*, Accus. *всяку* i Nom. ce. Zostały one wyparte przez nowopowstałe formy z połączenia najczęściej partykuły zaimkowej *-ѣ, ја, је*: *тѣ + ѣ > тоу*. To wpłynęło na ujednoczenie odmiany zaimków nieosobowych i przymiotników złożonych.

Odmiana zaimków twar-dotematowych (grupa A)

Sing. Nom. masc. *тѣи* 367/8, *тотѣ* 149/18 + 42, *той* 67/14 2; *тот(ѣ)же* 254/21; *иншій* 162/13 + 3; *такій* 89/11 + 5; *иный* 58/24; *оный* 150/20; *ононѣ* 150/20; *кождый* 38/13 + 3; *который* 9/13 + 70; *всякій* 38/13 + 3.

Nom. Accus. n. *якое* 176/20; *тое* 16/25 + 25; *такое* 294/10; *иное* 196/23; *иншее* 170/12 + 2; *овое* 129/25; *всякое* 98/4 3; *которое* 99/15.

Gen. *которого* 299/19 + 5, *котрого* 340/4 + 1; *того* 217/10 + 16, *того(ж)* 250/28; *иного* 207/29 + 1; *Иншого* 36/13 + 3; *оного* 283/19 + 1; *всякого* 128/1 + 1; *каждого* 198/10.

Dat. *тому* 12/23 + 5; *самому* 428/7; *которому* 63/7 + 1; *котрому* 222/8.

Accus. *той* 33/10, *то(т)* 367/24, *того* 353/27; *который* 267/28, *которого* 180/15 + 8; *иншого* 36/13 + 3; *оного* 305/28 + 1.

Instr. *тымѣ* 194/2 + 2, *тѣмѣ* 476/16 + 1; *ты(м)же* 367/22, *тѣмѣже* 262/27 + 4; *яковымѣ* 437/18; *такимѣ* 278/29; *которы(м)* 103/9 + 3; *котрымѣ* 278/5 + 1.

Loc. *томѣ* 12/14 + 6; *иншомѣ* 186/11.

Nom. fem. *тая* 195/28 + 5, *таа* 195/28 + 2, *таа(ж)* 337/17; *таковаа* 182/19; *иная* 401/2; *иншаа* 365/14; *онаа* 150/20; *каждаа* 173/6; *когорая*, *котрая* 364/7 + 3; *всякая* 15/4 + 1.

Gen. *той* 364/23; *тоѣ* 408/12; *которой* 99/7 + 3, *котрой* 223/17; *яковой* 96/2; *такои* 248/14; *таковой* 208/26; *оной* 62/1; *всякой* 22/7; *каждой* 255/12.

Dat. яковой 63/4; той 264/23 + 1.

Accus. тую wst. 22 + 3; всякую 137/23; которую 310/4 + 2.

Instr. которою 124/9 + 2, котрою 199/15 + 1.

Loc. на той 327/28 + 3; на овой 327/28; о всякой 108/1; в яковой 9/11; в которой 74/6 + 3, в котро(й) 438/9 + 1.

Nom. pl. тыи 81/12 + 5; которыи 96/27 + 3, котрыи 362/15 + 1; таковыи 259/8; иныи 254/13; иныи 232/20.

Gen. тыхъ 167/11; которыхъ 458/21, котры(х) 442/12 + 2; иныхъ 76/19, инёхъ 476/18; иныихъ 279/14; всяки(х) 248/21; оныхъ 8/3 + 1.

Dat. инымъ 77/16; инёмъ 107/27.

Accus. иныи 215/13; всякйи 387/11; которыи 240/1.

Instr. тыми 292/11; которыми 319/14, котрыми 36/17; онёми 305/9; иныими 328/7 + 1.

Loc. инёхъ 197/9.

Odmiana zaimków miękкотематowych (grupa B)

Sing. Nom. masc. чйи 389/23 + 1; и 367/8; сей 403/29 + 2, съи 343/20 + 2, мои 358/20; тво(и) 360/24; свои 215/7 + 1; нашъ 89/26.

Nom. Accus. н се 61/3 + 6, с'е 17/11 + 4, сее 223/24; мое 371/25 + 2; твое 461/29; наше 136/21; ваше 244/24.

Gen. ч'его 9/10; сего 108/9 10; моего 393/28 + 3; твоего 477/13; своего 468/12 + 6; н(аше)го.

Dat. сему 476/26 + 1; нашему 62/5.

Instr. симъ 46/20; моимъ wst./25.

Loc. се(м) 337/24; моемъ 182/15 + 3; свое(м) 219/9; нашемъ 17/9.

Nom. fem. сiя 391/7; яже 367/28 + 1; си 148/29; моя 441/23 + 3; твоя 360/24; своя 14/28 3.

Gen. сей 219/26; моя 476/28, моя 362/23; своей 432/20 + 1; нашей 133/25; вашей 19/6.

Dat. своей 13/28 1.

Accus. сiю 291/26; мою wst./23; свою 432/21; вашу 224/24.

Loc. своей 13/8; на нашей 224/25.

Pl. Nom. си 9/16; сiи 407/16; наш'и 287/5; нашё 377/6.

Gen. сихъ 93/27 1; мои(х) wst./24; свои(х) 386/5.

Dat. симъ 442/19; своимъ 277/27.

Accus. свои 367/3; своихъ 366/28.

Instr. сими 476/11.

Loc. сихъ 218/20; свои(х) 383/25.

W odmianie tych zaimków poza wyżej wymienionymi zmianami, o których była mowa przy zaimkach trzeciej osoby, zaszyły jeszcze na-

stępujące zmiany fonetyczne: Zaimek *инший* powinien należeć do grupy B. Jednak w wyniku zmian fonetycznych spowodowanych dyspalatalizacją głoski *š* został przesunięty do grupy A, stąd w przypadkach zależnych formy *иншого, иншыхъ, иншыми*¹⁹). Również do grupy A należą zaimki *такій, всякій* chociaż w Nom. mają końcówkę właściwą grupie B. Zaimek *той* w Instr. sing. i pl. obok starego zapisu z głoską *e* w temacie ma nowszy z *y*. Pojawienie się głoski *y* w miejsce *e* jest zapewne wynikiem dążenia do zachowania jednolitego tematu, w którym pozostałe przypadki. l. poj. nie miały samogłoski szeregu przedniego.

Podobne wyrównanie tematu obserwuje się w odmianie zaimka *kto*. Forma Nom. pl. *наше* świadczyłaby o zmieszaniu końcówek rodzajowych lub przypadków w formach zaimków, bowiem końcówka *ě* była właściwą dla rodzaju żeńskiego i Accus. pl. rodzaju męskiego. W całym zabytku nie spotyka się przykładów na rozróżnianie rodzajów. W Nom. pl. jest zwykle tylko jedna forma, czyli że była to już norma językowa. Potwierdzają to tłumaczenia hasel: [Киї]: *Которыи, множ. муж. род, [Кія]: которыи жен. род, [Кая]: которыи среднего рода.*

Zachowanie starych zaimków, *иже, яже, еже* tłumaczy się wpływem cerkiewnym. W XVII w. zaimek *и* wymagał tłumaczenia i dlatego został umieszczony jako samodzielne hasło [И]: *его, еит*, natomiast *иже* ma tłumaczenie zgodne ze stanem dzisiejszym *который*, został on bowiem wyparty właśnie przez ten zaimek.

Zaimек весь, ввесь, увесь

Zaimek ten odziedziczył z prasłowiańskiego odmianę mieszaną, którą zachował bez większych zmian poza fonetycznymi do dnia dzisiejszego. Nastąpiła tu wokalizacja *ь* w temacie i zanik *-ь* w wygłosie. Samogłoska *ě* $\geq i$ na gruncie ukraińskim. Odmiana przedstawia się następująco: Sing. masc. Nom. *весь* 12/8 + 1, *ввесь* 36/10 + 3, *увесь* 21/16, n. *все* 38/14 + 4; Gen. *всего* 470/21; Dat. *всему* 187/8 + 2; Accus. *все* 133/29 + 1; Instr. *всѣмъ* 246/19; Loc. *всѣмъ* 29/18 + 1. Fem. Nom. *вся* 44/3; Accus. *всю* 334/22; Pl. Nom. *всѣ* 89/25 + 5; Gen. *всѣхъ* 416/6 + 6; Dat. *всѣмъ* 419/6 + 6; Accus. *всѣ* 78/22 + 1; *вся* 111/29 + 2; Instr. *всѣми* 279/6; Loc. *всѣхъ* 86/9.

W Accus. pl. występuje stara postać rodzaju nijakiego *вся* użyta w rodzaju męskim *по вся дни* i w rodzaju nijakim *по вся лёта*. Jest to niewątpliwy cerkiewizm.

¹⁹ Proces dyspalatalizacji spółgłosek *š, ž* w językach wschodniosłowiańskich miał miejsce w XIV wieku.

Zaimek хто і що

W historycznym rozwoju zaimki *кто* i *что* przeszły szereg zmian fonetycznych, wywołanych zanikiem jerów i innych. Staroruska forma *къто* \geq *кто*; z kolei zaś głoska *к* uległa rozpodobnieniu przed *т* w *х* w wyniku czego mamy postać *хто* właściwą współczesnemu językowi ukraińskiemu.

Bardziej skomplikowanie przedstawia się rozwój zaimka *что* $>$ *что* a następnie *што*. Powstanie formy *що* ma kilka tłumaczeń. Najbardziej przekonujące jest twierdzenie T. Lehra-Spławińskiego, iż *що* powstało drogą kontaminacji dwóch postaci tego zaimka *што* i *чо*²⁰). Natomiast A. Sobolewski i Żytecki wyjaśniali ją drogą fonetyczną²¹). W Leksykonie są zaświadczone obie postaci, przy czym przeważa forma *що*.

Nom. *кто* 22/21 + 6, *что* 104/26 + 1; Gen. Accus *кого* 22/12 + 23; Dat. *кому* 427/14 + 2; Instr. *кимъ* 161/24 + 14; Loc. *комъ* 215/29.

Nom. *что* 68/4 + 3; *што* 24/15, *що* 6/21 + 61; Gen. *чого* 21/3 + 9; Dat. *чому* 63/27 + 2; Accus. *что* 226/2, *що* 19/11 + 32; Instr. *чимъ* 272/1 + 4; Loc. *о чомъ* 32/1 + 8. Forma Instr. *ким* jest nowa, powstała w wyniku zamiany *цѣмъ* przez *кѣмъ*, a następnie prawdopodobnie drogą analogii do *чим* pojawiło się *ким* już w wieku XIII. W Gen. Dat. i Loc. jest zaświadczona labializacja *e* $>$ *o* w zaimku *що*, forma właściwa językowi ukraińskiemu.

Zaimki nieokreślone

Obok zapożyczeń z języka staro-cerkiewno-słowiańskiego *нѣкии* *нѣцѣи* 50/20 są też nowotwory właściwe tylko językowi ukraińskiemu. Zostały one utworzone przy pomocy partykuły *-сь*: *якійсь*, *нѣякаясь* *щось* 149/19 lub złożenia *котрыи колвекъ* 366/11, *котрая колвекъ* 154/29, *якаа колвекъ* 97/8, Gen. *якои колвекъ* 274/2 « Gen. pl. *якух ли будъ* 125/8. Powyższe złożenia są w języku ukraińskim stosunkowo różnymi nowotworami, zaświadczoneymi dopiero w XVI—XVIII w. Odmianie ulega tylko pierwsza część złożenia, zachowując deklinację właściwą dla danego zaimka.

Zaimki przeczące

Zaimki przeczące w języku staroruskim były tworzone przez dodawanie partykuły *ни* do zaimków pytająco-względnych. We współczes-

²⁰ T. Lehr-Spławiński. Drobiazgi z morfologii małoruskiej. Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera. 1925. str. 465—502.

²¹ А. Соболевский. Лекции по истории русского языка. Москва. 1907, str. 108.

nym języku ukraińskim *ни* zostało zastąpione przez *нѣ* partykułę właściwą zaimkom nieokreślonym, które urabiano podobnie jak przeczące od tych samych pytająco-względnych zaimków. W Leksykonie obok starego jest też zaświadczony i nowy zapis z *нѣ*. Zachowały one odmianę podstawowych zaimków pytająco-względnych.

Nom. sing. *нѣхто* 141/20 + 2, *нѣчто* 19/1, *нѣщо* 136/24; Gen. *нѣкого* 145/7, *нѣчого* 362/22 + 7; Accus. *нѣ на кого* 145/8, *нѣ на що* 140/6 + 1, *нѣчого* 146/28, i *ничтоже* 68/5; Instr. *ничимже* 146/13.

*

*

*

Przeprowadzona analiza systemu odmiany zaimków w omawianym zabytku pozwala na zrobienie następujących wniosków:

1. W Leksykonie występują cechy właściwe żywemu językowi ukraińskiemu, do których zaliczam: nowe formy *хто*, *що*; występowanie *о* ≤ *е* w przypadkach zależnych zaimka *що*; wyrównanie tematu w zaimku *кто* i *той*; szerzenie się końcówki *-ѣ* ≤ *ѣ* w rodzaju żeńskim w Gen. sing.; zanik rodzajów w liczbie mnogiej; występowanie Instr. *ним* bez przyimka; nowotwory *ввесь*, *увесь*, *щось*, *инший*, *якийсь*, *нѣякийсь*.

2. Znalazły tu swoje odbicie cechy gwarowe spotykane w południowo-zachodniej części języka ukraińskiego. Do nich można zaliczyć zachowanie form krótkich (enklitycznych) w Dat. i Accus. oraz formę Gen. *юй*, Loc. *в нюй*.

Przedstawiony materiał jest dowodem, że system zaimków zaświadczonych w Leksykonie w zasadzie nie wiele odbiegał od stanu obecnego.